

М. В. Панчишин,

Івано-Франківський національний медичний університет, м. Івано-Франківськ

ОСОБЛИВОСТІ ВНУТРІШНЬОЇ ФОРМИ МЕДИЧНИХ ТЕРМІНІВ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ І ПОЛЬСЬКІЙ МОВАХ

У статті розглянуто особливості співвідношення медичних найменувань у польському та українському терміноутворенні. Проаналізовано роль внутрішньої форми в процесі утворення медичних слів-термінів. Визначено спільні та відмінні риси при творенні власне українських та польських медичних термінів та термінів-словосполучень. Дослідження виконано на матеріалі наукових видань та анатомічних польських, латинських та українських словників.

Ключові слова: медична термінологія, медичний термін, внутрішня форма слова, мотивованість.

В статье рассмотрены особенности соотношения медицинских наименований в польском и украинском терминологическом образовании. Проанализирована роль внутренней формы в процессе образования медицинских слов-терминов. Определены общие и отличительные черты при образовании собственно украинских и польских медицинских терминов и терминов-словосочетаний. Исследование выполнено на материале научных изданий и анатомических польских, латинских и украинских словарей.

Ключевые слова: медицинская терминология, медицинский термин, внутренняя форма слова, мотивированность.

In the article the features of correlation of the medical terms are considered in Polish and Ukrainian formation of terms. The role of an internal form is analyzed in the process of formation of medical terms. General and distinctive features at creation of the Ukrainian and Polish medical terms and terminological phrases are defined. The research is done on the material of scientific editions and Polish, Latin and Ukrainian anatomic dictionaries.

Keywords: medical terminology, a medical term, inner form of a word, motivation.

Одним з важливих і актуальних завдань термінології як науки є систематизація різноманітного медичного термінологічного матеріалу. На сьогодні українська наукова термінологія тяжіє до міжнародних стандартів, водночас значна увага дослідників спрямована на вивчення власне українських лексем. У польській медичній термінології важливу нішу займають власне польські назви медичних понять. Для того, щоб зрозуміти різницю між поняттям-терміном в польсько-українському співвідношенні і пояснити її, потрібно враховувати збігові характеристики значення слова-терміна і внутрішньої форми, основа якої – семантична особливість слів, яка покладена в основу найменування предметів, зокрема понять-термінів у медицині.

Актуальність публікації зумовлена активними дослідженнями в галузі терміноутворення для виявлення спільних та відмінних особливостей при творенні власне українських/польських медичних еквівалентів на основі мовної картини світу та національно-культурної специфіки кожної з мов. Комплексний аналіз охоплює семантичний та структурний аспекти, висвітлює їхню мовну сутність. Необхідним є дослідження, у якому з'ясовуються семантичні наповнення медичних термінів в українській та польській мовах, визначаються номінативні типи аналізованих лексем.

Мета дослідження – висвітлити різноманітні функції, структуру, значення медичних термінів у польській та українській мовах; проаналізувати роль внутрішньої форми в з'ясуванні семантики медичних найменувань.

Українська медична термінологія відзначається значною кількістю запозичень. Іншомовні медичні терміни за своїм походженням представлені численними мовами-джерелами. Найчастіше медичні терміни запозичувалися з грецької та латинської мов. Процес запозичення медичної термінології відбувався як безпосередньо, так і за посередництва європейських мов [8, с. 7]. На нашу думку, важливу роль у формуванні медичної термінології відіграє національний елемент у мові, що активно впроваджувався в кінці XIX – першій половині XX століття в Галичині. За таким принципом слов'янські мови (чеська, польська) робили усе для того, щоб очистити свою мову від чужих слів [5, с. 15]. Так, серед українських та польських офтальмологічних термінів поряд із запозиченнями є такі, що вкорінилися й передають особливість внутрішньої форми слова окремо взятої мови: *iris* – *райдужка* – *tęczówka*, *lens* – *кришталік* – *soczewka*, *pupilla* – *зіниця* – *źrenica*, *cornea* – *роговка* – *rogówka* тощо.

Медичні терміни виконують такі функції: номінативну, когнітивну, епістемічну, евристичну, комунікативну. З їхньою допомогою стає можливий повний і всебічний опис специфіки функціонування досліджуваних одиниць медичної термінології загалом [4, с. 242]. Серед цих функцій провідну роль відіграє номінативна функція, оскільки здебільшого медичний термін є назвою спеціального поняття. Пор. : лат. *hepar*, *pancreas*, *ventrigulus(gaster)*, *covum oris*; пол. *wątroba*, *trzustka*, *żołądek*, *jama ustna*; укр. *печінка*, *підшлункова залоза*, *шлунок*, *ротова порожнина*.

Сучасна мова науки і медицини висуває до термінів кілька вимог [10, с. 97]. Найважливіші з них:

– термін має відповідати граматичній структурі відповідної мови. Для української термінології словотвірний афікс **-іт-** (**-ит-**) передає значення «запалення» **панкреатит**, **цистит**, що також характерно для латинської мови, а в польських відповідниках використовується термінологічне стійке словосполучення **zapalenie trzustki**, **zapalenie pęcherza**;

– для терміна характерна дефінітивність, тобто кожен термін зіставляється з чітким окремим визначенням, яке орієнтує на відповідне поняття:

Нирка (лат. *ren, renis m*; грец. *nephros*) – життєво важливий парний орган у хребетних тварин, зокрема людини, що розташований в заочеревинному просторі.

Nerka (łac. *ren gr. nefros*) – *narząd stanowiący najistotniejszą część układu wydalniczego większości zwierząt (głównie stałocieplnych)*;

– терміну властива відносна незалежність від контексту:

Повіки захищають передню поверхню ока від несприятливого впливу навколишнього середовища і сприяють рівномірному зволоженню рогівки і кон'юнктиви.

Powieki (palpebrae) są to ruchome fałdy twarzy, które przykrywają gałkę oczną od przodu i są jej ochroną;

– термін повинен бути точним:

cor – serce – серце; apex cordis – koniuszek serca – верхівка серця; sulcus interventricularis (cordis) anterior – bruzda międzykomorowa (serca) przednia – передня міжшлуночкова борозна;

– термін має бути коротким:

arteria – tętnica – артерія; sanguis – krew – кров; pulmo – płuco – легень, хоча така вимога в українській та польській мовах часто вступає в суперечність з вимогами точності, тобто повноти терміна: nerwy nadobojczykowe – надключичні нерви, błona wewnętrzna gałki ocznej – внутрішня мембрана очного яблука;

– термін має прагнути однозначності: *krtani – dwunastnica – przepona; хребет – лопатка – горло. Але однозначність треба враховувати в межах однієї терміносистеми. Пор. : пол. jama – jama muszli – jama nosowa – jama suikowa – jama uszna; gałąź – gałąź łokciowa – gałąź mięśniowa – gałąź skórna – gałąź szyi; укр. ендокринна система – серцево-судинна система – дихальна система; черевна порожнина – ротова порожнина – порожнина носа.*

– терміни експресивно нейтральні.

Конкретність та однозначність медичного терміна визначається тим, що в кожний елемент своєї актуалізації він диференціює тільки одне поняття в межах однієї парадигми понять загалом. Тому завданням медичної термінології є точний та лаконічний опис предмета, людини з усіма її станами та ознаками захворювання. Крім того, якщо представлений термін-словосполучення, то необхідно розглядати його як єдність з урахуванням значень усіх терміноелементів, розуміти їх і правильно зіставляти з еквівалентами в рідній мові (пол. *gałąź uszna nerwu błędnego* – укр. *вушна гілка блукаючого нерва*).

У кожній мові за образну систему приймається будь-яка суб'єктивна риса, найхарактерніша для певної реалії. У свою чергу вона лежить і в основі внутрішньої форми мовної одиниці. У О. Потебні внутрішня форма – це знак значення попереднього слова, спільний елемент відомого й нового слова, «найближче етимологічне значення, той спосіб, яким виражається зміст» [11, с. 193]. За В. Виноградовим, внутрішня форма – культурно детермінований образ, що виражає не тільки тлумачення дійсності, але і її оцінку. У Б. Ларіна внутрішня форма пов'язується з метафоризацією, «семантичним збагаченням» [6, с. 145]. На думку М. Голянич, внутрішня форма слова дозволяє показати, що вона є концептуальною ознакою, закріпленою в слові; ментально-орієнтованою відносно преференційного поля; внутрішня форма слова оприявлює себе лише через мотивованість [1, с. 49].

Дискусійним залишається питання, чи внутрішня форма властива всім словам. Однак Панько Т. І. зазначає, що «термінологічні системи характеризуються передусім свідомим термінотворенням. Звідси – відсутність у термінологічних системах поняття немотивованого терміна» [2, с. 171].

Внутрішня форма терміна – це ознака, покладена в основу вибору назви. У свою чергу, «вивчення зв'язку між значенням і внутрішньою формою визначається мотивованістю» [2, с. 171], тобто мотивованість уявляється як співвідношення внутрішньої форми та значення терміна.

Внутрішня форма безпосередньо пов'язана з мотивованістю. Мотивованість – один із принципів номінації; структурно-семантична властивість слова зумовлювати вторинні найменування первинними через ознаку, покладену в основу найменування [3, с. 99]. Мотивованість у термінах може бути повна та часткова. Повністю мотивовані терміни переносять на себе семантику вихідного слова, наприклад: **шов** – місце скріплення частин чого-небудь; **шов** (мед.) – місце з'єднання тканини, розсіченої під час хірургічної операції.

Для часткової мотивованості терміна характерне «довантаження» новим відтінком значення. Наприклад, **райдуга** (пол. *tęcza*) – заломлення сонячного світла у водяних краплях, що утворюються в атмосфері, супроводиться розкладанням його на кольорові промені. Зменшено-пестливе поняття «райдужка» перенесено в іншу площину й вимір на основі асоціативного сприйняття кольору. У медицині **райдужка** (пол. *tęczówka*) – частина судинної оболонки ока, що розташована між рогівкою і кришталиком та має пігменти, від яких залежить колір очей. Додаткове значення для вище зазначеного поняття – «пропускання світла».

Для деяких медичних найменувань української та польської мов характерна прозора внутрішня форма слова, коли значення загальноживаних слів переносяться на значення слів-термінів за образною схожістю. Так, **равлик**, **слимак** (пол. *ślimak*) – моллюск класу черевоногих, верхня частина тулуба якого закручена у формі спіралі. На основі зовнішньої подібності та метафоричного значення поняття «**равлик**» в анатомії вуха – це найважливіша частина органа слуху, яка сприймає звукові коливання і перетворює їх на нервовий імпульс.

Ковадло – залізна або сталеві підставка певної форми, на якій обробляють метал, кують металеві вироби. Зменшене від ковадло (пол. *kowadełko*) – коваделко. За подібністю та асоціативним наповненням у медицині термін **коваделко** – одна зі слухових кісточок у середньому вусі (людей і ссавців).

Для термінів-словосполучень поєднання на основі мотивованості супроводжується різним сполученням у таких поняттях: укр. *гілка барабанної перетинки, ганглії (вузли) серця, очне яблуко, носова ділянка, кільце кон'юнктиви*; пол. *gałąź błony bębenkowej, zwoje sercowe, gałka oczna, okolica nosowa, pierścień spojówki*. Такі відмінності полягають у різному баченні, а звідси й вербалізації того самого предмета (поняття).

Внутрішня форма через називання мотивувальної ознаки подає наукове поняття в його цілісності. Називаючи мотивувальну ознаку вираженого терміном наукового поняття, вона сприяє більшій точності терміна [2, с. 172]. Досить актуальним на сьогоднішній час є з'ясування внутрішньої форми певних понять, її вплив на значення терміна, відображення в ній історико-культурного та комунікативно-прагматичного аспектів мовної дійсності. Медична термінологія є унормованою для кожної мови частиною лексикології. Використовуючи власне українські/польські відповідники при утворенні нових лексем на різних етапах їхнього становлення, медична термінологія відображає культурно-історичний досвід народу, а також особливості історичних законів розвитку мови. З огляду на значення та форму медичних найменувань можна виділити такі типи співвідношень між польськими та українськими термінами:

1) повна еквівалентність (медичні терміни однієї мови мають ідентичні відповідники в іншій мові, тобто лексеми-відповідники за значенням, структурно-граматичною будовою, образною основою, функційно-стилістичною конотацією повністю збігаються). Наприклад, *ucho* – *ucho*, *trachea* – *tchawica*, *kora mozku* – *kora mózgu*, *łódkowa кістка* – *kość łokciowa*, *зоровий нерв* – *nerw wzrokowy*, *кров* – *krw*, *шкіра* – *skóra*, *стегно* – *ściegno*, *зінця* – *żrenica*, *селезінка* – *śledziona*, *лопатка* – *łopatka* та ін. Спільні ознаки зумовлені близькістю мовних картин світу, зближенням частини медичних термінів унаслідок спільного походження;

2) часткова еквівалентність. Важливе значення для виявлення специфічних ознак лексико-семантичних систем і, відповідно, для розкриття мовних картин світу має зіставлення внутрішньої форми слів-відповідників, тобто способу мотивації власне українського/польського медичного найменування в порівнюваних мовах. Йдеться про те, як значення словосполучення-терміна пов'язане з його структурою. Наприклад, укр. *підшлункова залоза* – «залоза, яка знаходиться під шлунком», пол. *trzustka* (*trzos* – чистота і *tka* – те, що продукує, творить) – орган, який «підтримує чистоту» організму; укр. *інфаркт* – термін, запозичений з латинської мови із значенням «омертвіння», пол. *zawał* – *zawalenie się*, *runięcie* – «дія за значенням завалити, зруйнувати»; укр. термін *печінка* утворений від дієслова пекти, печу, пол. *wątroba* – те, що знаходиться в середині, «в утробі»; укр. *ключиця* – кістка, яка зовні схожа до ключа, пол. *obojczyk* (від «kołnierz») – кістка, яка знаходиться біля коміра тощо.

У такому випадку можна говорити, що окремі медичні терміни двох мов тотожні за значенням, але різняться звучанням. Інколи розбіжності мають частковий характер, зумовлений відмінностями в системі образних асоціативно-оцінних засобів або особливостями сполучуваності польської та української мов.

Інтерпретуючи внутрішню форму медичних лексем-сполучень в аспекті мовних картин світу, слід враховувати те, що вивчення мотивації у власне українських/польських відповідниках важливе для розкриття когнітивної діяльності носіїв мови, національно-мовної картини світу й для встановлення співвідношення мотивованих і немотивованих слів і типів мотивації. Зіставлення в цьому аспекті української і польської мов показує, що на основі спорідненості і близькості двох слов'янських мов виникає спільний засіб вираження певного значення в мові, призводячи до формування в обох мовах ідентичних одиниць. Але, незважаючи на багато спільних ознак, існують і відмінні риси, які пов'язані здебільшого із самим складом кожної з мов, асоціативним уявленням окремих понять, національно-мовною специфікою, своєрідною мовною картиною.

Період розвитку медичної терміносистеми української та польської мов характеризується тривалим процесом, враховуючи історичний та соціальний аспект. Наша вибірка засвідчила, що переважна більшість найменувань (назви органів людського організму, частин тіла, хвороб та процесів) в українській мові має латинсько-грецьке походження на відміну від польської мови, у якій «прижилися» і функціонує велика кількість власне польських слів-термінів. Дослідження внутрішньої форми деяких медичних термінів дало можливість проаналізувати її вплив на значення вивчених одиниць, відображення історико-культурного та комунікативно-прагматичного поглядів мовної дійсності. Внутрішня форма трактується як складний логіко-психолінгвістичний процес, який відображений у нашому дослідженні за міжмовною співвіднесеністю. Спільні та відмінні ознаки насамперед пов'язані з однаковим джерелом походження (спільне) і відповідно своєрідною граматичною структурою мов, історичним підґрунтям кожної з них, самим процесом формування і розвитку медичних одиниць. Таким чином, медична термінологія української та польської мов має широко розгалужену систему завдяки умовам, які сприяли розвиткові мови, джерелам та походженню досліджуваних еквівалентів, а також образно-асоціативному фону за рахунок взаємовпливу обох мов.

Література:

1. Голянич М. Внутрішня форма слова і художній текст: Монографія / М. І. Голянич. – Івано-Франківськ, 1997. – 178 с.
2. Заніздра Н. Внутрішня форма в аспекті мотивованості терміна-метафори / Н. О. Заніздра, В. В. Шабуніна // Вісник КДПУ імені Михайла Остроградського. – 2009. – № 4. – С. 168–172.
3. Заніздра Н. Проблема мотивованості наукового терміна / Н. О. Заніздра, В. В. Заніздра // Вісник КДПУ імені Михайла Остроградського. – 2007. – Випуск 2. – Ч. 1. – С. 98–102.
4. Знаменська І. Функціональний підхід до вивчення медичної термінології / І. В. Знаменська // Збірник наукових праць Полтавського державного педагогічного університету ім. В. Г. Короленка. Серія: Філологічні науки: Вип. 1–2 (48–49). – Полтава, 2006. – С. 240–243.
5. Кочан І. Іншомовні слова: кальки чи національні відповідники? / І. М. Кочан // Українська наукова термінологія. Збірник матеріалів науково-практичної конференції «Українська наукова термінологія. Проблеми перекладу». – К., 2009. – № 2. – С. 9–26.
6. Ларин Б. Очерки по фразеологии (о систематизации и методах исследования фразеологических материалов) / Б. А. Ларин // История русского языка и общее языкознание. – М., 1977. – С. 125–149.

7. Материнська О. Типологія найменувань частин тіла: Типологічні, зіставні, діяхронічні дослідження: Монографія / О. В. Материнська. – Донецьк, 2009. – Т. 5. – 295 с.
8. Місник Н. Формування української медичної клінічної термінології [Текст] / М. В. Місник : автореф. дис. ... канд. філол. наук. – К., 2002. – 20 с.
9. Місяць Н. Про укладання латинсько-українського офтальмологічного словника-довідника / Н. Місяць, В. Білоус, А. Білоус // Українська термінологія і сучасність. Збірник наукових праць. – К., 1998. – С. 219–223.
10. Панько Т. Українське термінознавство / Т. Панько, І. Кочан, Г. Мацюк. – Львів : Світ, 1994. – 216 с.
11. Потебня А. Мысль и язык / А. А. Потебня. – К., 1993. – 189 с.
12. Симоненко Л. Українська наукова термінологія: стан і перспектива розвитку / Л. Симоненко // Українська термінологія і сучасність: Зб. наук. праць. – Вип. ІУ. – К., 2001. – С. 3–8.
13. Степанишин Б. Іншомовна лексика в українському мовленні: Чи можемо (і чи треба) обходитися без чужомовних слів? / Б. Степанишин. – К., 2002. – № 11. – С. 152–155.
14. Atlas anatomii człowieka (opracowany przez R. Putza i R. Pabsta przy współpracy Renaty Putz). Tom I. Głowa, szyja, kończyna górna. – Wrocław, 2000. – 430 s.
15. Bochenek A., Reicher M. Anatomia człowieka. – Warszawa, Wydawnictwo Lekarskie PZWL, 2010. – 330 s.
16. Mianownictwo anatomiczne (pod redakcją Mieczysława Stelmasiaka). Wydanie III. – Warszawa, 1979, Państwowy zakład wydawnictw lekarskich. – 330 s.